

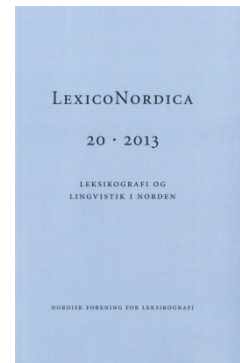
LexicoNordica

Titel: Er ordbøker lingvistiske nok? Om preposisjonssemantikk og ein grammatisk basis for ordbogsartiklar

Forfatter: Leiv Inge Aa

Kilde: LexicoNordica 20, 2013, s. 145-166

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive>

© LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for bruk af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Er ordbøker lingvistiske nok? Om preposisjonssemantikk og ein grammatisk basis for ordboksartiklar

Leiv Inge Aa

As for monolingual dictionaries, it is not easy to create good definitions of prepositions since they are highly polysemous and apparently seem to lack a common denominator. However, in the spirit of Bouchard (1995), I argue that each preposition has one basic linguistic meaning (Grammar semantics) independently of context, interpretation, pragmatics and world knowledge – which covers all its usage (its Situational semantics). The advantages of pursuing such a system are numerous: A well-founded separation of polysemy from homonymy, a more homogeneous and predictable dictionary entry, and clear criteria for what counts as the semantics expressed by the preposition itself and what is given by its surroundings. I mainly discuss the Norwegian prepositions *i* ‘in’, *på* ‘on’ and *med* ‘with’.

1. Introduksjon

Grunnane til å slå opp i eittspråklege ordbøker er mange. Nokre av dei kan vere å finne rett stavemåte, sjekke bøyings- og uttaleopplysningar, finne gode bruksdøme eller rett og slett å finne ut kva orda tyder. Kva får så folk til å slå opp på *preposisjonar*? Desse er greie å stove, dei blir ikkje bøygde og dei skaper sjeldan store uttalevanskar. Dermed kan vi gå ut frå at mange er ute etter tydinga. Preposisjonsartiklane er ofte lange med ein kompleks tydingstruktur, og såleis skulle det vere nok av nyansar å ta tak i for den interesserte brukaren. Eg vil likevel freiste med å påstå at mange ordbøker *ikkje* gjev oss eit godt svar på kva preposisjonane eigentleg tyder. I alle fall tilslører dei tydinga ein heil del.

Eg skriv «tydinga» i eintal, då eg i det følgjande vil argumentere for at preposisjonane har ein *konstant grammatisk semantikk* som gjennomsyrer all bruk av preposisjonen (den kontekstbaserte semantikken), og som med fordel kan prege ordboksartiklane i større grad enn tilfellet ofte er. I dei føregåande åra har eg jobba ein heil del med preposisjonar både i *Norsk Ordbok* (NO) og i andre samanhengar. Her kjem eg først og fremst til å ta føre meg *i*, *på* og *med*, og dei blir då emne for hovuddelen (del 3). *På* og *med* har eg redigert sjølv for NO, og eg kjem mellom anna til å kritisere delar av desse artiklane. Grunnlaget for kritikken hentar eg frå Bouchard (1995) og skiljet han forfektar mellom grammatisk relevant semantikk og semantikk som baserer seg på kontekst og verdskunnskap. Dette tek eg føre meg i del 2. Eit anna føremål med artikkelen er å prøve å finne ut kva føremoner det eventuelt gjev å redigere ordboksartiklar med eit tydelegare grammatisk fundament. I del 4 diskuterer eg nokre slike overordna spørsmål. Samla sett kan artikkelen sjåast i samanheng med Halmøy & Berg-Olsen (2012). Behandlinga av *som* i NO (av same Halmøy) ser eg på som grammatisk nybrotsarbeid i ordbokssamanheng, noko eg freistar å spinne vidare på her. Del 5 rundar det heile av.

2. Grammatisk semantikk og situasjonssemantikk

Semantikken ein nyttar seg av i ordbøker, ber mykje preg av det Bouchard (1995) kallar *situasjonssemantikk* (S-semantikk). Dette er semantikk som inkluderer kontekstuell informasjon, pragmatikk og verdskunnskap (eller bakgrunnskunnskap). Bouchard finn det derimot føremålstenleg å skilje ut den *grammatisk relevante semantikken* (G-semantikken) frå S-semantikken. G-semantikken er den smale, abstrakte tydinga til eit ord reinska for kontekst og språkbrukarens verdskunnskap. Denne semantikken verkar di-

rekte på den syntaktiske strukturen og blir nettopp derfor kalla *grammatisk*. Ein slik grunntanke harmonerer godt med tanken om ein separat språkmodul i sinnet, slik generativistane forfektar: «I assume that Grammar is autonomous from other cognitive capacities, since not all aspects of mentally represented meaning have effects on the Grammar» (Bouchard 1995:4). Men Bouchard er ingen tradisjonell generativist og forfektar eit ny-saussureansk språksyn, som Halmøy & Berg-Olsen (2012:21) greier kort ut om, og som eg ikkje tek opp att her. Eit viktig skilje frå den generative minimalismen er at den ny-saussureanske teorien ikkje godtek usynlege element i den syntaktiske strukturen. Åfarli (2004:478) syner rett nok at Bouchard (2002) (motviljug) er nøydd til å basere seg på enkelte tomme kategoriar i analysane sine, og at han såleis kanskje ligg nærare ei generativ tilnærming enn han ønskjer. Det kan i den samanhengen vere verdt å merke seg at Bouchard (1995:93) sitt *Prinsipp om full identifikasjon* mellom semantisk og syntaktisk struktur (som mellom anna skal utelukke usynlege representasjonar) nettopp av Åfarli (2001:181) har vorte gjeve ei «svak tolking». Den svake tolkinga prøver som Bouchard si opphavlege sterke tolking å ivareta eit strengt tilhøve mellom syntaktisk og semantisk struktur, men utan å utelukke tomme syntaktiske posisjonar heilt. Bouchard sin teori kan slik sett fint seiast å la seg tilpasse eit generativt rammeverk med høvesvis få og små grep.

Nettopp tanken om ein autonom grammatikk som skil seg frå andre kognitive kapasitetar, er avgjerande. G-semantikken er naturleg å sjå i samheng med den språklege modulen, medan S-semantikken speglar att dei generelle kognitive strukturane. Og derfor seier vi at G-semantikken representerer eit ords nakne (språklege) tyding, når all kontekstuell (ikkje-lingvistisk) informasjon er skrella av. Men i bruk opptre eit ord sjølvstøtt aldri utan ei viss form for språkleg og ikkje-språkleg kontekst, slik at det heile tida vil vere eit samspel mellom S-semantikk og G-semantikk. Ein kan seie at S-semantikken representerer dei ulike tolkingane av or-

det, medan G-semantikken ligg i botnen – og såleis òg predikerer – alle desse tolkingane. Tydingsbolkane i ordboka er dermed ikkje tydingar i streng forstand, men ulike tolkingar av den eine tydinga. Vidare vil vi no sjå kva konsekvensar eit slikt grunnsyn kan få for utforminga av preposisjonsartiklar i eittspråklege ordbøker.

3. Preposisjonssemantikk

3.1. Preposisjonsoppsettet i eittspråklege ordbøker

Preposisjonsoppsettet varierer noko frå ordbok til ordbok; i NO og til dels *Nynorskordboka* (NOB) og *Bokmålsordboka* (BOB) synest det å vere vanleg å først føre opp ein lokativ bruk under stor bokstav A, dernest ein temporal bruk under B og til slutt ei rad andre tydingar under C og eventuelt D. Om lag slik har eg gjort det sjølv med NO-artiklane **med** og **på**. Under oppslaget til *i* finn ein den temporale bolken under C, medan B har samnemnaren «om tilstand, verksemd, aktivitet». Rekkjefølgja kan altså variere noko, men grunninndelinga er høvesvis lik for dei ulike preposisjonane. Nettopp *i*, *på* og *med* skal tematiserast i dette avsnittet, og eg vil då formulere hypotesar om kva G-semantikk desse preposisjonane uttrykkjer, og korleis ein kan spegle att dei S-semantiske tolkingane i ordboka. Utgangspunktet er at vi reserverer ordet *tyding* til G-semantikken («med tyding ...»), medan *bruk* er ei S-semantisk nemning («med bruk som, brukt med ...»). Når vi skildrar bruken av ordet, skildrar vi gjerne omgjevnadene (til dømes utfyllinga) til preposisjonen, og då er det openbert at vi ikkje lenger framstiller den spesifikke tydinga til preposisjonen, men konteksten som han kan opptre i. Spesielt når det gjeld *i/på*-alternasjonen (i 3.4 nedanfor), skal vi sjå at dette får avgjerande følgjer.

3.2. Konteinarpreposisjonen *i*

Innleiingsvis bruker Bouchard (1995:11ff) preposisjonen *dans* ‘i’ til å illustrere skilnaden mellom G- og S-semantikk, og han tek utgangspunkt i dei tre følgjande døma:

- (1) *Les bijoux sont dans la boîte.*
‘juvelane er i skrinet’
- (2) *La vache est dans la prairie.*
‘kua er i (‘på’) enga’
- (3) *Le curé est dans la file.*
‘presten er (‘står’) i kø’

S-semantisk ville ein skissert tre ulike tydingar av *dans* – fordi utfyllinga er ulik med tanke på storleik, dimensjon og liknande. *Eng*, *skrin* og *kø* er såpass ulike referansar at døma fort ville vorte plasserte i ulike tydingsbolkar i ei ordbok òg. Det avgjerande poenget er då at sjølv om innhaldet til utfyllinga endrar seg, så endrar ikkje innhaldet til preposisjonen seg. *Dans* har altså ein konstant semantikk ovanfor, men kva? I norsk er det slik at *i* kanskje passar aller best å bruke med ei utfylling som har tredimensjonal form (*i skåla*, **i fatet*), men tredimensjonalitet er absolutt ikkje nokon samnemnar for døma ovanfor. Den lingvistisk relevante informasjonen i (1–3) må vere meir generell enn at vi har eit fysisk objekt med ei viss form som utfylling. Bouchard sitt forslag er at *dans* alltid uttrykkjer eit forhold mellom ein *konteinar* (*område*) og ein *konteinert* (*figur*).⁸ Dét er det G-semantiske innhaldet til preposisjonen, eller den grammatiske relasjonen *dans* uttrykkjer

8 Eg nyttar termen *konteinert* som ei spontanomsetjing av *containee*, altså det eller den som er (dels) inni konteinaren. *Figur/område*-notasjonen (*Figure/Ground*) er meir generell preposisjonsnotasjon (jf. Svenonius 2008). Området (om det er konkret eller abstrakt) blir presisert av utfyllinga til preposisjonen, medan figuren er noko(n) som står i ein eller annan relasjon til området.

kvar gong. Konteinar–konteinert-relasjonen impliserer at «[t]he container controls the position of the containee and not vice versa», og at «[t]he containee is included, at least partially, in the container» (Bouchard 1995:14).

Anderson (2010:30ff) si tilnærming er ikkje heilt ulik Bouchard si. Ho føreslår at alle spatiale preposisjonar i norsk har ein lokativ basissemantikk.⁹ I (4) er utfyllinga det einaste som skil døma frå kvarandre. Men *i* synest å ha den same representasjonen heile vegen. Figuren (den konteinerte) er i alle døma innanfor rammene som området (konteinaren) definerer:

- (4) a. *Dei går i gatene.*
 b. *Dei går i tog.*
 c. *Dei går i eigne tankar.*
 d. *Dei går i grøfta.*
 e. *Dei går i desember.*

Her har vi ein temporal konteinar i (4e), medan han er lokativ i (4a). I (4c) er han meir abstrakt. På same måte må vi forstå *gå* ulikt. I isolasjon er (4d) tvitydig; vi kan ikkje utan kontekst seie om han er direksjonal eller lokativ. Men ikkje noko av dette affiserer *i*-semantikken (eg utdjupar denne påstanden under døme 6 nedanfor). Tid, stad, måte osv. har ikkje noko med *i* å gjere, det er den abstrakte konteinar–konteinert-relasjonen som er grammatisk relevant.

La oss sjå litt på korleis NOB framstiller *i*. Det byrjar lovande med tyding 1, der definisjonen skildrar G-semantikken på ein høvesvis god måte.

- (5) **Prep *i*, tyd 1 (NOB):**
 med tyding: omgjeven, omslutta av noko(n); innanfor eit avgrensa område, gruppe, institusjon og liknande

⁹ *Lokativ* kan då ikkje berre tyde ‘som har med stad å gjere’, men ‘som lokaliserer’ i meir abstrakt og vidfemnande forstand.

Omgjeven, omslutta og *innanfor* er ord som høver godt til å illustrere konteinar–konteinert-relasjonen. Den andre delen av definisjonen (etter semikolon) gjev rett nok døme på kontekstuelle avgrensingar og må reknast for S-semantisk. Tyding 3 er litt verre å kople til G-semantikken (her inkluderer eg døma i kursiv):

(6) **Prep *i*, tyd 3 (NOB):**

med tyding: mot ei (ytre) flate

slå seg i ein stein / slå i bordet / klappe i hendene

Vi var så vidt inne på lokativ/direksjonal-skiljet ovanfor, og her har vi ein reint direksjonal tydingsbolk, med andre ord der preposisjonen har vorte definert med eit direksjonalt innhald. Nokon (til dømes Svenonius 2008) argumenterer på liknande vis for at preposisjonar har ulik internrepresentasjon i lokative og direksjonale konstruksjonar. Argumenterer ein for ein konstant grammatisk semantikk, som i denne artikkelen, er ikkje preposisjonen i seg sjølv direksjonal, men han er brukt i ein direksjonal konstruksjon. Ein konsekvens av denne hypotesen er mellom anna at å *gå i sirkel* ikkje handlar om sjølve prosessen eller måten ein går på, men at «sirkelen» er eit resultat av gåinga. Om *i* skal forståast som ein konteinarpreposisjon, er det først etter ein fullført runde ein kan seiast å gå i sirkel, eller at sirkelen er ein konteinar for gåinga. Tilsvarende er det først ved fullført slag at ein har slege i bordet. Då er bordet ein konteinar for slaghandlinga. Det kan vere naturleg å organisere ein ordboksartikkel med eigne direksjonale tydingsbolkar, men det bør kome klart fram at det ikkje er preposisjonen som brått har fått ei direksjonal tyding, men at han er brukt i ein direksjonal eller resultativ konstruksjon.

Ei høvesvis lita ordbok som NOB har store plassomsyn å ta og kan naturleg nok ikkje få med alle detaljar om preposisjonane. Nettopp derfor kunne ein gjort eit stort oppryddingsarbeid ved å framstille ein G-semantikk som rår over all bruk og alle tolkingar

av preposisjonen. Då treng ein ikkje presisere heile det S-semantiske spekteret. I staden framhevar ein dei grammatiske moglegheitene til ordet, samtidig som ein tonar litt ned dei S-semantiske «tilfella», som G-semantikken likevel predikerer. Men eit problem for normative ordbøker er at mange, også lærarar, trur at desse formidlar strengt kva som er tillate å skrive (jf. Aa 2012b). Det gjeld både på lemma- og tydingsbolknivå. Ein økonomisk utforma ordboksartikkel som er dels «predikerande» i forma, kan derfor i verste fall stille for store krav til brukaren.

I 3.1 nemnde eg at formuleringa «med tyding» høver best til den overordna G-semantikken, medan «brukt som/med bruk som» høver under tolkinga av preposisjonen utover i artikkelen.¹⁰ Vi skal sjå lenger nede at NO blandar tyding og bruk om einannan, slik at ein ikkje skil prinsipielt mellom kva preposisjonen uttrykkjer, og kva som er uttrykt av omgjevnadene. Det gjev ei uklar formidling av det aktuelle lemmaet.

3.3. Kontaktpreposisjonen *på*

Norsk referansegrammatikk (NRG) og Anderson (2010) hevdar at *på* alltid uttrykkjer ei form for kontakt. Dei mest gjennomsluktige døma har vi når utfyllinga er ei horisontal eller vertikal flate:

- (7) a. *Boka ligg på bordet.*
b. *Biletet heng på veggen.*

Litt mindre gjennomsluktig er kontakten i dei følgjande døma:

- (8) a. *Ungdommane heng på bensinstasjonen/på hjørnet.*
b. *ei drukningsulukke på kaien* (Bjørkum 2004:251)

¹⁰ I NO har eg sjølv brukt desse overordna formuleringane under *på* II,A og II,B: «brukt med lokativ tyd» og «brukt med temporal tyd». Det er vanskeleg å stå inne for slike formuleringar.

I (8a) heng ikkje ungdommane oppå bensinstasjonen eller oppetter hushjørnet, og drukninga i (8b) føregår heller ikkje oppå kaien. Derimot må kontakten vere vagare; utfyllinga refererer truleg heller til eit område rundt – som *på* set figuren i kontakt med. Alternativt kan bensinstasjonen, hjørnet og kaien snarare referere til *aktivitetar* enn konkrete stader. Det kjem vi inn på i 3.4. Først ein liten hypotese: *På* er kjent i norsk som ein motepreposisjon. Han er særskild frekvent og produktiv, og blir brukt på område der ein før hadde etablert andre preposisjonar: *diskusjon på noko* (i staden for *om*), *vere god på matematikk* (i staden for *i*), *ha kontroll på noko* (i staden for *over*). Noko av dette er reflektert i NO under *på* II, D3e, og det er teke opp i Krogstad (2000). Med påstanden om at *på* alltid uttrykkjer ei form for kontakt, eller set figuren i kontakt med eit område, er ikkje produktivitet og «landvinninga» til preposisjonen eit mysterium. Kontaktkonseptet er lett å førestille seg i ei rekkje samanhengar, og det er eit *nytteleg* konsept. Vi har ofte bruk for det, og vi har tidleg bruk for det. Barn kan bruke *på* nokre stader der ein seinare får konvensjonalisert preposisjonen *til*.

- (9) *mamma på Ingjerd*
 ‘mamma til Ingjerd’

Dette er eit produktivt døme hjå barn som ingen vaksne har lært dei. Det synest tvert imot like naturleg for eit barn å konseptualisere mor–barn-tilhøvet med kontakt som tilhørsle.

3.4. *I/på*-alternasjonen

I mange samanhengar kan *i* og *på* bli brukte om einannan og tilsynelatande uttrykkje det same:

- (10) *på bussen, på kino, på kafé*
 (11) *i bussen, i kinoen, i kafeen*

Men av det som er sagt om G- og S-semantikk ovanfor, følgjer det at døma i (10) og (11) ikkje uttrykkjer det same. Å vere på kafé er altså ikkje ein annan måte å seie at ein er i(nni) kafeen på. I min eigen *på*-artikkel i NO kan ein likevel få dette inntrykket. *På kafé* står der under den lokative tydinga A10a: «i eller ved eit lokale ... (òg:) med funksjonen i framgrunnen (med overg til tyd C1b)». Legg merke til koplinga til den andre, ikkje-lokative tydinga. Under C1b heiter det: «om verksemd, aktivitet til person(ar) (t d eit arbeidslag) el dyr; (òg:) med overg t tyd A10a, men her med verksemda (og ikkje lokalet) i framgrunnen: ... *på arbeid ... på kino, på konsert ...*». Plasseringa av *på kafé* under 'lokale' (A10a) og *på kino* under 'aktivitet' (C1b) synest vilkårleg. Nærmast for å understreke det vilkårlege står det at det i ei rekkje tilfelle er ein overgang mellom desse to tydingane: *på kafé* kan tilsynelatande uttrykkje både at ein er i kafélokalet og at ein så å seie er i kontakt med kaféaktiviteten, at ein gjer kaféting. Det er viktig då å understreke at å vere på kafé *ikkje* med naudsyn impliserer at ein er i kafeen. For vi kan godt stige utanfor lokalet for å ta ein røyk eller gå på do – og framleis vere på kafé. Sjølv om formuleringa under tyding A10a ovanfor opnar for at figuren òg kan vere *ved* lokalet, er det framleis ikkje lokaliteten *på* uttrykkjer. Derfor er denne dobbeldefinisjonen tilsørrende. Vi sluttar frå verdskunnskapen vår at ein *mest sannsynleg* er i (eller ved) kafélokalet, når ein gjer kaféting, men det er berre det siste ('gjere kaféting') som *på kafé* presiserer.

Tilsvarande er det når ein er *på bussen*. Sjølv om det inneber mykje sitjing inni bussen, uttrykkjer det snarare aktiviteten å vere på busstur. La oss seie vi er på bussen frå Trondheim til Bergen. Halvveges stoppar bussen på (!) ein kafé, og vi stig ut av bussen for å strekkje på beina – då er vi framleis på bussen til Bergen, sjølv om vi i den aktuelle augneblinken ikkje sit inni.¹¹ Alle uttrykka i (10) høyrer med andre ord G-semantisk til under C1b (for *på*

11 Ein takk til Aleksander Hammer, MA-student i nordisk språk ved NTNU, for ein fruktbar diskusjon om dette dømet.

uttrykkjer ein «kontakt» med ein aktivitet), men S-semantikken (kunnskapen om verda) får oss til å kople aktiviteten til eit bestemt lokale.

Sidan frekvens er viktig for ei deskriptiv ordbok, er det likevel avgjerande å fremje det S-semantikken seier òg: at å vere på bussen faktisk inneber mykje sitjing i bussen. Den faktiske bruken skal fram når ein dokumenterer språk. Men den ovannemnde *i/ på*-alternasjonen kan gjerast mykje meir nøyaktig og prinsipiell enn tilfellet er i NO.

3.5. Samanstillaren *med*

Med er ein interessant preposisjon som syntaktisk sett synest litt meir kompleks enn både *i* og *på*. Jespersen (1924:124) synte at engelsk *with* og dansk *med* kan ta utfyllingar som ein kan forstå som subjekt–predikat-konstellasjonar: *med*_{SU} *hænderne* *pred*_{PRED} *tomme*. Bech (1998) og Aa (2006) diskuterer denne og liknande *med*-konstruksjonar og hevdar at *med* oppfører seg som ein subjunksjon. I Anderson (2010) er det derimot føreslått at han er ein genuin *samanstillar*. Sidan har eg argumentert for det same: Både den ovannemnde subjekt–predikat-konstruksjonen og alle andre meir konvensjonelle *med*-konstruksjonar kan avleiast frå preposisjonen sin basale eigenskap å stille saman to element (Aa 2012a). Samanstilling ligg til grunn for alle dei S-semantiske tolkingane. I NO har *med* eit oppsett som noko forenkla ser ut som dette:

- (12) a. **Lokativ:** *Han vert ståande med* ('ved') *døra.*
 b. **Temporal:** *Eg kom bortåt Eidet med ølløv-tida*
 ('i elleve-tida')
 c. **Instrumental:** *slå med ein hammar*
 d. **Possessiv:** *Unge menn med sportsbil er dei farlegaste førarane.*
 e. **Komitativ:** *Klaus var kollega med bestemor.*

- f. **Modal:** *Han fekk i guds namn ta dem med makt.*
 g. **Partitiv:** *Desse gårdsnamna er med ('blant') dei eldste i landet.*

Her ligg det sjølvstøtt kontekstbaserte tolkingar til grunn for grupperinga. I (12a) og (12b) er det utfyllinga som gjer at vi tolkar setningane som høvesvis lokativ og temporal. Byter vi ut utfyllinga i (12b) med eit personnamn, blir ei komitativ tolking plausibel.¹² Anderson (2010) gjev òg eit anna døme på korleis kontekst og tolking så å seie kan vippe den same konstruksjonen frå instrumental til komitativ (jf. òg Tyler & Evans 2003:8):

- (13) a. *Bestemor går med posten.*
 b. *Bestemor går med rullatoren.*

Utfyllinga i (13a) vil i dei fleste tilfella gje konstruksjonen ei (ikkje-resiprok) komitativ tolking, og (13b) ei instrumental tolking. Men gjeve ein situasjon der bestemor bringar rullatoren til nokon andre, eller eventuelt stikk av med han, har vi brått ein komitativ i (13b) òg. Poenget er då at rolla til *med* er konstant, uavhengig av tolkingane våre eller kunnskapen vår om dei aktuelle situasjonane. Både i (12) og (13) er den grammatiske rolla til *med* høvesvis enkel: Han stiller saman to element. I possessiven (12d) blir *unge menn* stilte saman med *sportsbilar*, i modalkonstruksjonen (12f) blir verbalhandlinga stilt saman med utfyllinga, som presiserer «måte». Dermed kunne ein frå ein grammatisk ståstad påstå dette: All *med* er komitativ. Dét bør vere utgangspunktet når ein skal syne det S-semantiske spekteret i ordboka.

I døme 6 ovanfor såg vi at *i* er gjeve ein direksjonal definisjon under tyding 3 i NOB. Slik er det òg med *med*. Tydingsbolken *med* II,3 i NOB har definisjonsteksten 'i same retning som', og *mot* blir oppgjeve som negasjon. Men dersom *med* alltid er komitativ, føl-

¹² Sjå meir om komitative frasar ('saman med') i NRG:438f, 795f.

gjer det at *utan* alltid, og aldri *mot*, er den grammatiske negasjon. Kontrasten *med* vs. *mot* *straumen* er situasjonsbunden, for det må anten vere eit rørsleverb eller kunnskap om straumfenomenet som får oss til å slutte at 'saman med *straumen*' gjev ei bestemt rørsle, til dømes nedover ei elv. *Mot* uttrykkjer heller ikkje rørsle, men ein figur si orientering i retning av (eller i møte med) eit område; ein kan både gå og stå *mot* *straumen*. G-semantikken til *med* og *mot* gjer dei såleis ikkje til antonym, men særleg i kontekstar med rørsle blir dei konkrete *situasjonane* tolka som motsette.

4. Grammatisk funderte ordboksartiklar

4.1. Er G-semantikken ein utopi i det praktiske arbeidet?

Ordbøker er ikkje grammatikkbøker og skal sjølv sagt handle om meir enn den smale lingvistikken. Pragmatikk, kontekst og verdskunnskap er alltid relevant for den faktiske bruken av språk, som ei ordbok dokumenterer (og eventuelt normerer ut frå). Men grammatikken og G-semantikken kan ha ein nyttig funksjon i ordboksarbeidet. Klarer vi å postulere den G-semantiske tydinga til eit ord, vil vi truleg sjå den S-semantiske variasjonen tydelegare og på ein meir einskapleg måte. G-semantikken predikerer S-semantikken, og finn vi eit døme som er umogleg å spore attende til G-semantikken til ordet, er det gode sjansar for at ein har eit tilfelle av homonymi snarare enn polysemi. Nettopp det siste poenget blir understreka av Bouchard (1995:11) sjølv, når han argumenterer for å skilje ut ein eigen G-semantikk. Ein semantikk som inkluderer bakgrunnskunnskap, gjer grenseoppgangen mellom homonymi og polysemi prinsipielt uklar, ettersom ein ny bruk av ordet då representerer det same som ei ny tyding. Då går òg viktige generaliseringar tapt, om kvifor nærslakta leksikalske einingar i ulike språk blir brukte om liknande situasjonar (Bouchard nem-

ner generaliseringa om at mange språks ekvivalent til eng. *go* òg blir brukte om framtid).

Ei praktisk ulempe kan vere at det blir ei for stor lingvistisk øving for leksikografen å postulere ein grammatisk semantikk. Om hypotesen er upresis, tvingar ein snarare på materialet ei grammatisk trøye som vil rivne i saumane etter kvart som arbeidet skrid fram. Samstundes *må* ein angripe eit stort materiale med ein mest mogleg fruktbar arbeidshypotese, om framdrifta skal bli effektiv nok, og om resultatet skal bli presentabelt. Ei praktisk tilnærming kan vere å byrje med å sjå kva preposisjonen uttrykkjer i lokative konstruksjonar, fordi det er det mest konkrete og såleis lettast å avleie abstrakte relasjonar frå. Klarer ein å generalisere relasjonane som preposisjonen uttrykkjer i lokativar med meir generelle og abstrakte termar, har ein truleg eit godt utgangspunkt for å teikne eit større bilete av preposisjonen.

4.2. Når ordboka blir (for?) grammatisk tufta

Eit anna aspekt er grammatikken si rolle i bruksspråket. Eit ord frå ein open ordklasse har typisk ein leksikalsk og ein grammatisk del (eg kallar dei *leksem* og *bøying* nedetter).

(14) bil_{LEKSEM}-en_{BØYING}

Det er grunn til å tru at det er bøyinga som er det mest stabile delen i språket, at det er det mest spesifikke og primære som kjenneteiknar eit språkssystem. Leksemet er meir flyktig og flyt meir tilfeldig over dialekt- og språkgrensene. Heggstad (1920) merka seg at talarar i Sør- og Nord-Gudbrandsdalen oppfatta dialektane sine som meir ulike enn dei i realiteten var/er, då talarane hang seg opp i leksikalske skilnader snarare enn den meir sameinande grammatikken. I kontaktsituasjonar mellom språk ser ein dessutan at spontanlånna skjer av leksema, medan bøyinga frå vertsspråket består (lån

av strukturar skjer helst etter meir etablert kontakt, jf. Thomason & Kaufman 1988:67, Åfarli, Grimstad & Subbarao 2013:li). Dei to første døma under er vanlege i norsk. Der er den engelske bøyinga teken inn i det nye leksemet og har ikkje nokon grammatisk funksjon slik den norske bøyinga har. I Haugen (1953) sine døme frå amerikanorsk blir dei engelske leksema lånte inn i eit norsk grammatisk system – med norske bøyingar (uthevingane er mine).

- (15) a. *shortsen*
 b. *muffinsen*
 c. *åfisen* (Haugen 1953:522)
 ‘the office’
 d. *Så klosa di opp kjistå* (Haugen 1953:525)
 ‘then they closed up the casket’

Sidan dei grammatiske eigenskapane dialektar og språk imellom ofte synest meir stabile, kan ein sjå på desse som meir fundamentale og primære (jf. Åfarli 2012). Slik sett er det bøyinga og ikkje leksemet som er den språklege merkelappen. På ein måte er dette ein paradoksal situasjon for ordboksformatet. NO skal til dømes skildre det norske språket, men ved å ta utgangspunkt i leksemet tek ein samstundes fatt i det *minst* språkspesifikke ved norsk. Spørsmålet er om ordboka er tent med å løfte fram det lingvistiske aspektet i større grad. I praksis vil det seie at ein kanskje òg må fokusere mindre på «tilfeldige» samansetjingar med eitt eller to belegg. Heller kunne ein setje inn fleire krefter i gode føreleddsartiklar – som predikerer alle kreative samansetjingar. Ei slik tilnærming ville sjølvsagt vere plass-sparande, men samtidig ville ein måtte rekne med at nokre reint «kulturelle skattar» gjekk tapt, eller ikkje vart dokumenterte. Ein annan fare ved å setje opp vide definisjonar som predikerer *mogleg* norsk, er at ein overgeneraliserer – og i verste fall freistar å fange opp norsk som berre *kan*, men kanskje aldri *vil* bli produsert.

5. Avrunding

Å postulere ein grammatisk relevant semantikk til skilnad frå den kontekstbaserte situasjonsemantikken har to klare føremoner i ordboksarbeidet. For det første er det ein språkvitskapleg fruktbar hypotese. Dersom ordboka speglar att språkevna vår på best mogleg måte, har vi ei desto meir vitskapleg ordbok. Dei viktigaste døma ovanfor er såleis dei som illustrerer tilfella med *konflikt* mellom G- og S-semantikken, altså *på/i*-alternasjonen i seksjon 3.4. Når verdskunnskapen og den allmenne konseptualiseringa vår gjev oss informasjon som strir imot det grammatikken faktisk uttrykkjer, ligg det til rette for mistydingar. Tilhøva i verda kan seiast å «kaste skugge» over det grammatiske innhaldet.¹³ For det andre kan hypotesen om ein sameinande G-semantikk skape orden i det «S-semantiske kaoset» som møter ein i eit stort og tilsynelatande sprikande materiale. I det praktiske ordboksarbeidet er det kanskje lettast å sjå eller avleie den reine og nedskorne preposisjonssemantikken i døme som har med fysisk stad å gjere, for der er relasjonane konkrete. Ut frå desse kan ein finne eit mønster som gjer det lettare å klassifisere meir abstrakte og mindre gjennomskytige døme.

Litteratur

Ordbøker

BOB = *Bokmålsordboka. Definisjons- og rettskrivningsordbok* (1986–). Oslo: Kunnskapsforlaget. <<http://www.nob-ordbok.uio.no>> (april 2013).

13 Jf. Hoekstra (1988:117) sin term *shadow interpretation*.

- NO = *Norsk Ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet.* (1966–). Oslo: Det Norske Samlaget. <<http://no2014.uio.no>> (april 2013).
- NOB = *Nynorskordboka* (1986–). Oslo: Det Norske Samlaget. <<http://www.nob-ordbok.uio.no>> (april 2013).

Annan litteratur

- Anderson, Marianne (2010): *Med [blikket på mæ]. Ein syntaktisk analyse av spatiale preposisjonar og kasus i vestnesdialekten.* MA-avhandling ved Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap, NTNU.
- Bech, Elin (1998): *Det-konstruksjoner og løfting med utgangspunkt i psykologiske predikater.* Hovedoppgåve ved Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap, NTNU.
- Bjørkum, Andreas (2004): *Soga om Viki og Vikadalen: garden, grendi og ætti.* Florø: Natvik Prenteverk AS.
- Bouchard, Denis (1995): *The Semantics of Syntax: A Minimalist Approach to Grammar.* Chicago/London: University of Chicago Press.
- Bouchard, Denis (2002): *Adjectives, Number, and Interfaces: Why Languages Vary.* North-Holland Linguistic Series 61. Amsterdam/Boston: Elsevier.
- Halmøy, Madeleine & Sturla Berg-Olsen (2012): I leksikografiens periferi – tydingsbeskriving av *som* i *Norsk Ordbok. I: Lexico-Nordica* 19, 17–38.
- Haugen, Einar (1953): *The Norwegian Language in America: A Study in Bilingual Behaviour* (vol 1 & 2). Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Heggstad, Leiv (1920): Um ordleiding og setningsbygning i norske maalføre. I: *Maal og Minne* 1920, 81–93.

- Hoekstra, Teun (1988): Small Clause Results. I: *Lingua* 74: 101–139.
- Jespersen, Otto (1924): *The Philosophy of Grammar*. London: George Allen & Unwin.
- Krogstad, Grete (2000): *Å forske på på. En leksikalsk-semantisk beskrivelse av preposisjonen på*. Hovudoppgåve ved Universitetet i Oslo.
- NRG = Jan Terje Faarlund, Kjell Ivar Vannebo & Svein Lie (1997): *Norsk referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Svenonius, Peter (2008): Spatial P in English. I: Guglielmo Cinque & Luigi Rizzi (eds.): *Mapping Spatial PPs*. Oxford: Oxford University Press, 127–160.
- Thomason, Sarah Grey & Terrence Kaufman (1988): *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics*. Berkeley: University of California Press.
- Tyler, Andrea & Vyvyan Evans (2003): *The Semantics of English Prepositions. Spatial Scenes, Embodied Meaning and Cognition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Aa, Leiv Inge (2006): *Med som innleiande funksjonsord til småsetningar med og utan relativisering*. I: *Norsk lingvistisk tidsskrift* 2/2006, 193–228.
- Aa, Leiv Inge (2012a): Juxtaposing *med*. N’CLAV, Grand meeting. Lysebu/Oslo 13.–16.08.2012.
- Aa, Leiv Inge (2012b): Ordbøker handlar ikkje om språk. I: *Riss* 2/2012, 51–59.
- Åfarli, Tor Anders (2001): Separationism in the Functional Domain of the Clause. I: Arthur J. Holmer, Jan-Olof Svantesson & Åke Viberg (red.): *Proceedings of the 18th Scandinavian Conference of Linguistics*, vol. 1. Lund: Lund Universitet, 179–189.
- Åfarli, Tor Anders (2004): Adjectives, Interfaces and Linguistic Explanation (melding av Bouchard 2002). I: *English Linguistics* 21 2/2004, 467–486.

- Åfarli, Tor Anders (2012): Har syntaktisk teori relevans for språknormering? I: Hans-Olav Enger, Jan Terje Faarlund & Kjell Ivar Vannebo (red.): *Grammatikk, bruk og norm. Festskrift til Svein Lie på 70-årsdagen 15. april 2012*. Oslo: Novus, 323–336.
- Åfarli, Tor Anders, Maren Berg Grimstad & Karumuri Subbarao (2013): Dakkhini and the Problem of a Matrix Language Frame in Sustained Syntactic Contact. I: *International Conference on Language Contact in India. Historical, Typological and Sociolinguistic Perspectives, 6–8 February 2013*. Pune, India: Deccan College Post Graduate & Research Institute, xlv–lvii.

Leiv Inge Aa
ph.d.-kandidat, redaktør i Norsk Ordbok 2014
Institutt for språk og litteratur
Noregs teknisk-naturvitenskaplege universitet
NO-7491 Trondheim
leiv.inge.aa@ntnu.no